

התורה בעיקר) 20) עד שהפכה לבסוף לקדיש יתום 21) היא בעייה מיוחדת שלא כאן המקום לטפל בבירורה. ידיעות על אמירת קדיש יתום נמצאות לראשונה בספר אור זרוע לר' יצחק מווינא 22) במאה הי"ג אחר ספה"נ; וגם לדבריו עוד לא נקבע מנהג זה בימיו כמנהג מקובל בכל קהילות ישראל.

אנו רואים איפוא גם ביהדות של אותם הימים (סמוך לחורבן בית שני) את מלחמת שני הזרמים, הנשקפת בתולדותיה של כל דת, כמעט, מדתות העולם. ההשקפה הדתית-המוסרית, הראשונה, מעמידה את הזכות לחיי נצח על התנהגות ישרה וכנה בעולם הזה ועל מידות ומוסר ביחסים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו. אולם מיד צפה מתחתיות החיים ההכרה שאפשר לכפות את האלוהות לרחם ולסלוח בעזרת תפילות ונוסחאות, בין שהנפטר מצטייד בהן בדרכו לעולם הבא (כגון ההשבעות של ספר-המתים שבהם צויידו מתי המצרים הקדמונים), בין שהחיים דואגים לכך (כגון אמירת הפסוקים ולבסוף אמירת הקדיש אצל היהודים). ואם הנפטר אין לו שאר בשר קרוב בחיים אשר יוכל לגמול אתו את החסד הפותח לפניו את שערי העולם הבא, כי אז מוכרח הוא לעשות זאת בעצמו באופן אחר. האם לא משום כך תלו מפתח בארונו של שמואל הקטן, מפני שלא היה לו בן? אף-על-פי שקשה לחשוב שחכמי הדור סברו כי איש תם וישר כשמואל הקטן היה צריך לאמצעים מיוחדים למען יפתחו לפניו שערי העולם הבא, מכל מקום היה בזה מעין ויתור למנהג הדור.

בשולי "ספר הישוב" *

מאת ז. בן-חיים

בימים אלה עדים אנו לראשית הגשמתו של מפעל מדעי-כינוסי חשוב העשוי ע"פ מהותו והיקפו לתפוס מקום בראש מפעלי המדע העבריים שנתכנו ובוצעו בא"י בזמננו אנו. הלא הוא ספר הישוב, "אוצר הידיעות והרשימות והכתובות והזכרונות שנשתמרו בישראל ובעמים בלשון העברית ובשאר הלשונות על ישוב ישראל ותולדותיו בארצו מימי חורבן בית שני עד ראשית ההתיישבות החדשה בימי חיבת

20) ר' איש-שלום, שם, שם. — ויש עדיין לחקור באיזו מידה גרמה בעקיפין לאמונה זו, בכוחו של לימוד התינוקות להנות את האבות לאחר מיתתם, המצוה החיובית: ושנתם לבניך. בוודאי בלי כוונה ומתחת לסף ההכרה נוסדה חובת חינוך הבנים לתורה ולמעשים טובים על תקוות פרס, שינתן לאחר המיתה לאותם האבות אשר דאגו לכך בחייהם.

21) כנראה נתייחדה תפילת הקדיש — בשינוי נוסח ידוע — לקדיש יתום, מתוך שהיו רגילים לאמרה בשעת צידוק הדין לאחר הקבורה; ור' — *EI IX*, בערך *Kaddisch*, ע' 736; וכן אל בוגן, תולדות התפילה והעבודה בישראל א', ע' 73 ואילך.

22) ר' ד. קארל, הקדיש, ע' 79; וכן — *EI* כנ"ל.

* ספר הישוב, כרך ראשון, חלק ראשון: הישוב למקומותיו מימי חורבן בית שני עד כבוש ארץ ישראל ע"י הערבים. יוצא בהשתתפות חבר חכמים ועובדים מדעיים בעריכת שמואל קליין. הוצאת מוסד ביאליק ע"י דבר, ירושלים, תרצ"ט.

מאמר זה הומצא למערכת בחורף שעבר. פרופ' ש. קליין ז"ל כתב הערה למאמר: "אולי אכתוב בסוף איוו הערה על כפר דימא", ולא הוה מסתייעא מילתא. — המערכת.

ציון"; ואת חלקו הראשון של הכרך הראשון הגישה עתה החברה האי"י להיסטוריה ולאתנוגרפיה לפני הקורא העברי.

לגופו של הספר קודמים שלושה מבואות: של ב. דינבורג ע"ד תכניתו של ספר הישוב, של ש. קליין ע"ד המקורות המכונסים בספר הזה למיניהם, טיבם וערכם להכרת תולדותיו של הישוב היהודי בא"י ושל מ. שובה ע"ד הכתובות היווניות בא"י שהוכנסו לכרך הזה. הפרקים ב'–ד' במבואו של ש. קליין הם סקירה מלאה ענייני על מצב היישוב בתקופה, שהתעודות המקובצות בספר מתייחסות אליה. אחריהם באים ערוכים בסדר א"ב שמות היישובים על המקורות הספרותיים והאפיגרפיים השייכים להם, וחבר שעל אופן סידורו של החומר בתוך כל ערך וערך לא נרמז כלל במבואות. לאחר ההוספות וההשלמות ניתנו מפתחות מפורטים המקילים הרבה את השימוש בספר ומעלים את ערכו.

העדויות על יישובי יהודים בא"י, המלוקטות ממקורות מרובי פנים ולשון, הן הן עיקרו של הספר ותכליתו, החומר האוביקטיבי, שערכו יהיה קיים לדורות בה במידה שעיקרו הפילולוגי – הטכסט, התרגומים והאפרט – יהיה על טהרת הדיוק והשיקול המדעי. כי הנחות והערכות שונות של מערכת הספר עלולות להשתנות או להתבטל במרוצת הזמנים, ומהן ניתנות לעירעור אף עתה, כמו למשל ההנחה שהעדויות המצויות באגדה מלמדות אותנו "על קיום ישוב יהודי בימי בעל-האגדה (!) המוסר את הדברים על אותם המקומות" (ע' ט"ו), או: "אם האגדה דורשת את כינויו של שבנה הסכן (ישע' כ"ב, ט"ו) ש מסכנין היה – הרי יסוד הדבר בזה, שבתקופה הנדונה (!) היתה סכנין שבגליל התחתון מקום של ישוב יהודי חשוב" (ע' ט"ו). משל למה הדבר דומה? לאותו סופר בן דורנו המתאר מקומות שונים, ובעיקר את הגליל, סמוך לחורבנו של הבית השני שמעיד עליו חוקר, שאם אמנם אין תיאורו מתאים די הצורך למציאות בתקופה הנדונה, על כל פנים ראייה ממנו על קיום ישוב יהודי במקומות הללו בזמנו של הסופר!

ברי שאיננו רשאים ללמוד מן עדויות כאלה יותר מאשר זה, שלבעל הדרש היו ידועים שמות המקומות שהוא דורשם, ועיתים כנראה מתוך מקורות ספרותיים בלבד. ויפה עמד על כך ש. קליין עצמו במאמרו "שיטת חקר הפיוטים הקדמונים לשם ידיעות היסטוריות בא"י, ידיעות ז', ע' 9 ואילך, לגבי גביית העדויות מפיוטים. וכפיוטים – האגדה, וזו המאוחרת בפרט.

כמעט בכל ערך ניתנת הגדרה טופוגראפית קצרה, ובמקרה שאפשר נזכר שמו הערבי של המקום הנוהג כיום. וכחסרון יורגש שדווקא דבר כל-כך חשוב כזיהויו של מקום שנוי בקיצור נמרץ וללא ציון המקורות עם הביבליוגרפיה העיקרית, שבהם מיוסד הזיהוי, ואשר בעזרתם יוכל הקורא המעמיק לעמוד על טיבו של זיהוי מסויים ומידת ודאותו. הרי מן המפורסמות, שזיהויי מקומות אינם תמיד בחזקת ודאי, ופעמים צריכים הם בדיקה ועיון נוסף, שיש עמיהם, ביחוד לאור מקורות חדשים, שינוי השקפה. והנה דוגמה:

בספר הישוב, ע' 93, ערך כפר ימא, מובאת המימרא: "ישמעאל איש כפר ימא ואמרי לה איש כפר דימא" וכו' (בנדר' נ"ז, ע"ב); לכאורה לפנינו שתי נוסחאות של שם מקום אחד, שאין ביניהן אלא הבדל דקדוקי דק, היינו כינוי הזיקה הארמי ד'. וזוהי כנראה גם דעת המערכת בנקדה דימא בע' 91. ולא היא!

עדות מסייעת לקיומו של ישוב בשם דימא – ואגב זו גם סברתו של הרא"ש שם –
 אנו מוצאים במדרש שומרנוי המכונה "אסטיר", שאינו נראה מאוחר מן המאה
 העשירית⁽¹⁾. שם (ע' ל"ב בהוצאת גאסטר) כתוב: "ואשקחו (ואשכחו) שליחיה
 לאברהם נפק רדף בתר מלכיה ושבו ללוט ושרו בדימה דשמה טבריס מכנרת".
 מסורת שומרנוית, פרשנים ומתרגמו של המדרש לערבית אבחסדה הכהן, רואה
 בדימה שם מקום, שלא כהשערת המו"ל המניח בקצת ספק שהתיבה דימה
 פירושה מישור (plain). מובן שעל-פי המקור השומרנוי בלבד אין לדעת, אם
 הכוונה למקום ממשי בתחומי א"י, או לשם דמיוני כרבים מן שמות המקומות
 הנזכרים באותו המדרש. סימוכין לדימה בספרות השומרנוית גופא עדיין לא נמצאו.
 ואולם שתי העדויות ממקורות שונים מחזקות זו את זו ומלמדות אותנו שהיה קיים
 יישוב בשם דימא(ה) ואם אמנם היה קיים, עלינו לבקשו בגליל, בסביבות טבריה,
 כמוכח מן המקור השומרנוי. מתוך ההגדרה הטופוגראפית הקצרה שע"י ערך כפר
 ימא אני למד שזיהוי זה יוצא גם ממקורות אחרים.

גם בלאו הכי מוטל הניקוד דְיִמָּא בספק מבחינה דקדוקית, שהרי צ"ל או
 כפרא (ולא: כפר) דְיִמָּא או סמיכות בלא ד'. ובאמת לא מצאנו – לפחות על-פי ספר
 הישוב – שם של מקום המורכב במלת כפר, אפילו הוא ארמי, שתהיה בו ד' הזיקה.
 לעומת זאת נדמה לי שבזיהויי מקומות ייחסה המערכת חשיבות יתרה על המידה
 לשיקולים דקדוקיים גרידא. אכן קשה להבין על-יסוד מה נאמר בערך כפר
 עוֹזִיאֵל, 165, שהוא הוא כפר עזיה (ע' 95), אם לא שהנימוק לכך הוא: "ושני
 השמות עזיה ועוזיאֵל שווים". וכי משום ש"אל" ו"יה" הם קומפוננטים בעלי ערך
 שווה בשמות פרטיים, רשאים אנו לזהות כפר עוזיאֵל עם כפר עזיה ללא ראייה
 מפורשת ומוסמכת? ונוסף על כך מראה המקום היחיד לקיומו של כפר עזיה
 המובא בספר זה היא ברייתא של משמרת הכהנים, ושם דווקא נזכר רק
 כפר עוזיאֵל.

ראויה לשבח מערכת ספר הישוב, שצירפה למקורות הכתובים בלעז, לרבות
 הארמית היהודית, תרגום עברי. על-ידי מעשה זה פתחה את שערי הספר לפני
 חוג משכילים רחב יותר, שעניין להם בהכרת התעודות הנוגעות ליישובינו בארצנו,
 ואין בידם לעיתים להבין במלוא הבנה את המקורות התלמודיים, וביחוד הכתובים
 ארמית של א"י. וברי שבועבדה זו כרוך נטל אחריות נוסף. מצד אחד מחוייבים
 התרגומים להיות מדויקים ומילוליים ככל האפשר, ומצד אחר אסור לאבד את
 בהירות ההבעה וטבעיותו של המקור על-ידי תרגום מילולי. ומבחינה זו – אני דן
 כאן בתרגומים מתוך הלשונות השמיות – יש ליקיים בתרגומים, כפי שנראה
 בסמוך. אמנם צריך להודות שתרגום מלשון אחת לחברתה, הקרובה לה קרבת
 מוצא וגזע, מטיל על המתרגם תפקיד קשה במיוחד. עליו להשתמש באותם דרכי
 הלשון המשמשות במקור ושהן משותפות גם ללשון התרגום, ובאופן זה לחקות את
 המקור חיקוי מכסימאלי, ולעומת זאת מצוּנה הוא שלא להיגרר אחר צירופי-לשון
 שהם מיוחדים רק ללשון המקור ומוגדרים בה בהוראה מסויימת ואינם נוחים ללשון

(1) גאסטיר קובע את זמנו של הספר לתקופת החשמונאים; ובידי ראיות על השפעות

האסלאם במדרש זה, ואעמוד על כך במפורט במקום אחר.

התרגום. דרושים איפוא הבחנה יתרה ושיקול דעת בכל פרט ופרט, כקטן כגדול, ולגבי מפעל כל כך חשוב לא בכדי תהיה ההתאמצות. ובלשונו שלנו המחודשת יכול המתרגם להפוך את הפגם העיקרי שלה, חוסר אחידות מוצקה ושימוש סגנונות שונים זה על יד זה – לשבח רב. כי המקורות התלמודיים והסוריים ניתנים להיתרגם בלשון חכמים באופן הטוב ביותר – השימוש בוי"ו ההיפוך ובלשון המקרא מרחיק את התרגום מן המקור ללא צורך ואילו המקורות הערביים בלשון שיש בה הרבה מן האלמנטים של העברית התיבונית. דומני שראוי להקפיד על כך יותר משהוקפד ב"ספר הישוב".

ובזאת אעיר הערות לקצת התרגומים ואתקן שיבושים שנבלטו לעיני בשעת

עיוני בספר.

בארמית:

(1) ע' 9, ערך אשקלון, 10: "על כולא שרי ושביק לך אלא על דאמרת לי חזין אפיך כי יהודאיתא" (איכ"ר א' י"א). התרגום: אלא על מה שאמרת שפניך וכו'; וצ"ל... שאמרת לי: נראים פניך (במקום שלפניו אין צורך בהוספה זו מפני ששם כתוב דהויין).

(2) ע' 25, בקעת רמון, 1: "דהו כולהון דרשין הדין פסוקא מן שבע שבע אפין אשירה לדידי שירת דודי לכרמו וקלסון לאחרייא מה אשכח אפוי בגוה" (א' חגיגה פ"ג), והתרגום: "וקלסו את האחרון שמצא פנים בתוכה", וצ"ל ע"פ הדקדוק: פניו בתוכו (של הפסוק). אגב במקרה כגון זה רצוי להעדיף ושבחו על וקלסו, שבעברית משמש שורש קלס בשתי הוראות: גנה במקרא, ושבח בלשון המאוחרת בהשפעת בארמית, ואילו בארמית הוראתו רק אחת וברורה.

(3) ע' 30, ערך גיניי: "ופלג קומוי ועבר" (דמאי פ"א) ובעברית: וחלק (הנהר) לפניו ועבר". מובן שצ"ל ונחלק כפי שדייק "פני משה" שם, כי אין כאן פלג אלא פלג, ובאמת בדפוסינו כתוב: פליג.

(4) ע' 46, ערך חמת גדר, 10, א: "דמיצותון תדין בכל אתר" ובעברית: "שנדבתם מצויה" וצ"ל: שנדבותיהם מצויות, כמו שכתוב בהוצאה המקורית של הכתובות (סוקניק – JPOS XV, p. 131).

(5) שם ד': "ודכיר ל]טב אדה בר תנחום [בר מוניקה דיהב חד טרימיסין ויוסה [בר] קרוצה ומוניקה דיהב חד פלגות [די] נר לגו הדן [פסיפסה תהוי להון ברכתה אמון ס]ה שלום". ובעברית: "... ויוסה בן קרוצה ומוניקה שנתנו חצי דינר לשם הפסיפסה הזה..."

הכתובת הזאת מכילה כמה קשיים דקדוקיים שהועלמו מעיני הקורא העברי אף-על-פי שבהוצאה המקורית נרמז עליהם: א) בכתובת האלה הנסתרים בעבר כרגיל: יהבון, ואין להניח שיהב כאן מביע את הריבוי מבחינה פוניטית כבארמית המאוחרת ובסורית. וכן אין בכתובת מקום להשלמה: יהבון] (סוקניק שם). ב) אין התאם בין "חד" ובין "פלגות" במין; נוסף על כך "חד" לפני "פלגות" מיותר. משום כך סבור ס' שהתיבות "דיהב חד" באו אגב גררא מן השורה הקודמת. לי נראה שצריך לתרגם: .. ומוניקה שנתן (כל) אחד חצי דינר. קשה להניח שפירושו של "לגו" כאן לשם. עד כמה שידוע לי לא תהיה להוראה זו אחות בארמית. נראה שבמלת לגו מתחיל משפט וצ"ל: בתוך (הפסיפס?)

הזה תהי להם ברכה. ואין להקשות על הצירוף עם ל' השימוש להוראה זו, כשם שאין להקשות על: למעלה, לעיל, כי המלים הללו עם ל' השימוש נעשו חטיבה אחת כמוכח גם מן: מלגו וכיו"ב.

(6) עמ' 47, ערך חמת ג': "אין דאיתי יהודאי ייתי דמלכא בעי למיתן ליה מילא" (איכא רבתי א"ב קדמאה פ' ט"ז), התרגום: "... מפני שהמלך רוצה לו מר לו דבר", וצ"ל ל' תת. אין "למיתן" אלא מקור של נתן, ואילו המקור של תנה הוא: מיתני או מיתנא. ואגב, באותו עמוד, ערך חמת ב', 11 צ"ל בתרגום "מי יספק להם מזונות", כבמקור: מזונין.

(7) עמ' 62, ערך טבריה וציפורי, 123: "הדין בית כרמא דידי הוית וובינית יתיה" (ויקרא פו"א) והתרגום שם נכון: שלי היה. אולם בכגון זה רצויה תמיד הערת המוציא לפחות בסימן קריאה, ש"הוית" שיבוש הוא ויש לתקנו על-פי המקום המקביל לו, שהרי אין "הוית" אלא היית(י).

(8) עמ' 73, ערך טרבנת: רבי שמעון ספרא דטרבנת אמרון ליה בני קרתיה וכו' (י' מגילה פ"ד), התרגום: "ר"ש סופר של טרבנת [היה] אמרו לו בני עירו", וצ"ל: לר"ש הסופר של טרבנת אמרו בני עירו, וגם אפשר באופן מילולי שהרי גם בלשוננו נהוג "בידוד הנושא": ר"ש, הסופר של טרבנת, אמרו לו וכו'. ההוספה היה מיותרת לחלוטין, וספרא דטרבנת הוא אפוזיציה רגילה ואינו נשוא שבו מסתיים המשפט. וכיוצא בזה לא נכון, עמ' 136, ערך "צפורי", 66 (א) "חד אסייא בציפורי, הוה בידיה שם המפורש, כד בעי למידמך וכו'" – "רופא אחד היה בצ', היה בידו.. וצ"ל: בידי רופא אחד בציפורי היה...

(9) עמ' 80, ערך כתובות יפו 1: "הקבר הזה של רב יודן הכהן". גם מן התצלום וגם מן המקורות הספרותיים ידוע למדי שבאותה תקופה כתבו ש"ר רב במלה אחת.

(10) שם 2: "הדא קבורתא דיודן וכו'". במקום התרגום: "הקבר הזה הוא של יודן" צ"ל ביתר דיוק: זה הקבר של יודן, או אפילו זאת קבורת יודן – לשם ההתאם הגמור עם המקור גם בבחירת המלה ומינה – כי "קבורתא" כאן חלק הנושא ולא הנושא.

(11) עמ' 92, ערך כפר חיטייא, 3: בגלל חשיבות העניין אביא את הפיסקא בשלמותה. "עובדא הוה בחדה סיעה דפריטין בהדה [בזורה ד]כפר חטאייה דהו נהיגין אכלין בכנישתא כל אפתי רמוש שובא, מן דהו אכלין הו נסבין גרמיה ומקלקלין יתיה על ספרא. חד מינהון מידמך אמרו ליה: למאן את מפקד על בניך, אמר: לספרא, אמרו: כמה רחמינן הו ליה והוא אמר לספרא! אלא דהו ידע מה עובדיהן (בר"ר פס"ה). והתרגום: "מעשה היה בסיעה אחת של פועלים... אמרו לו למי אתה מצוה על בניך?...". קודם כל יש לתקן טעות דפוס "יתיה" במקום "יתהון". שנית, המשפט למי וכו' מטושטש וכוונתו אינה מובנה כלל לקורא העברי. אם המכוון ב"מצוה" ל"מפקיד", הרי צ"ל את מי אתה מצוה על בניך (עיין למשל בנחמ' ז', ב'), ואילו "למי" כאן בא בהשפעת הארמית – לרעת העברית – של משמשת בה גם באקוסטיב. מפקד שבמקור הארמי הוא בנין אפעל ונאה גם בעברית לתרגום: מפקיד. שלישית, במה מבוסס התרגום פועלים לפריטין? אמנם, במהדורת בר"ר של תיאודור –

אלבעק, 728, נגזרה המלה מן היונית ὑπεροχής, ואם במקומות אחדים אפשר מתאימה גזירה זו, הרי כאן יצא הפירוש דחוק מאוד. בפסקה הזאת מדובר על כת הוללים המתעללים בסופר, כנראה מחמת עניו, וסופו של דבר שהם נותנים בו אמן יותר מבאנשי חבורתם; ואין הרקע החברתי הזה ומגמת הסיפור מכוונים כלל, אם המדובר בפועלים. ויש לתקן פרוטין, כנמסר גם באחד מכתבי היד (ע"ש) כלומר פרוטין, פורטי-כסף, שולחניים, והכל מתפרש מאליו.

(12) עמ' 93, ערך כפר כנה: "דיכר לטב יוסה בר תנחום בר בוטה ובנוי דעבדין הדה טבלה תהי להון ברכתה אמן". התצלום המצורף מוכיח שצריך לקרוא: דעבדון נסתרים עבר כרגיל. מלבד זאת כבר העיר על כך לידזברסקי ב-*Ephemeris I, S. 315*, וכנראה נעלמה ההערה הזאת מעיני המו"ל. אגב, מן הראוי לרמוז על שיבוש הסתת דיכר תחת דכיר.

בסורית:

(1) אחדים מן הטכסטים הסוריים נדפסו באופן גרוע, וחבל שהמערכת לא דאגה לכך שגם ההגהה התכנית תיעשה ע"י בקי בלשון זו. שיבושי הדפוס כה מרובים בהם עד שמן הנמנע לסמוך עליהם: על חלק מהם אפשר לעמוד בעזרת התרגום העברי, ולחלק אף הוא לא יועיל. אשתמש בהזדמנות זו לתקן את השיבושים העיקריים המפריעים ביותר באותם הטכסטים שהשוויתים עם ההוצאה המקורית. (1) עמ' 63, ערך טבריה, עניינים שונים, 141: במקום: חדותא רבא, צ"ל: ח' רבתא; במק' פתכרה' צ"ל: פתכרוהי; במק' לשמיא, צ"ל לשניא; במשפט: ונערין בשיפורא ומזקין ומזדקין לה... צריך למחוק את התיבה: ומזקין; במק': לשפרנותהון, צ"ל לשופרנותהון; במק': מנהו, צ"ל מנהון; במק': לחנפותא, צ"ל: לחנפותה (כינוי הזכר בנסתר); בין זפנאית ובין מן מקדמוהי חסרה התיבה: ונפקו. המשפט: ומתחשבין הווי ביניהן דכמנא נשתפרון לה למסיבא מתורגם: וידונו ביניהם. (ונדפס בטעות בעיניהם!) איך ימצאו חן בעיני הטמא. אמנם התרגום יפה, אך הגוון הדרוש כאן הוא: איך יחניפו לטמא, או באופן מילולי: איך יתקשטו לפני הטמא. חרמא אין פירושו הגנב, אלא: הרשע, העוץ. אגב, יש לציין שהמלה זפנאית משובשת גם בהוצאה המקורית (G. Hoffmann, *Julianus der Abtrünnige*), ועל פיה גם כאן, והנכון: זאפנאית.

(2) עמ' 64, שם 142: "בר) מוהבא דאיתוהי מן חירתא דנעמן", ובעברית: "מהירתה די נעמן". ומתמיה ששם המקום הנזכר בסורית "חירתא דנעמן" ניתן בעברית כהעתק מן ההעתק הלטיני בדיוק כבתרגום הגרמני של המו"ל! Hirtha d' Na'man: (Moberg)

(3) שם, שם 144: "ופיסון למלכא ולרברבוהי דנתלככון רישי כהנא דטבריא ודשרכא דמדינתא ונתחבשון בית אסירא כד לא אמרינן להון דתהוא בישתא חלף בישתא, אלא דנתלון ערבא דלא משדרין כתיבתא ופרצופא ידיעא לות מלכא דחמיריא הו דהלין כלהין בישתא דמן לעל כתיבן סער לות עמא דכרסטינא דחמיריא... בעברית: "אז הם מפיסים את המלך וגדוליו שיתפסו ראשי הכהנים של טבריה ושאר הערים ויחבשו בבית האסורים. אכן לא נאמר (נאמר?) להם שתהיה רעה תחת רעה, אלא שיתנו ערבות שלא ישלחו כתבים

ופרצופים (אנשים) ידועים אל מלך חמיר, והוא שהרגיש את כל אלה הרעות שכתבנו לעיל על המון הנוצרים של חמיר..

המשפט המתחיל במלת "אכן" אינו מתקשר לא עם הקודמים ולא עם הבאים אחריו; ומשונה בו הפניה הפתאומית במדברים בשעה שבשאר המשפטים אנו מוצאים רק נסתרים. חוץ מזה אין "כד" אכן. ואולם הכל מתבאר, אם במלת "דנתלכון" מתחיל דיבור ישר (עי, למשל, נילדקה בדקדוקו הסורי סעיף 367) התלוי ב"ופיסון", וא"כ צ"ל: ומשדלים את המלך וגדוליו (לאמור): יתפסו ראשי הכהנים.. בבית האסורים כשאין אנו אומרים להם תהיה רעה תחת רעה (כלומר: מחמת נקמה, ולא כאשר הוער שם שלא "ינקמו בהם"), אלא שיתנו (כלומר לשם נתינת) ערובות... מלך חמיר, הוא שעשה את כל אלה הרעות הכתובות לעיל לעם הנוצרים...

וכן מובנת הסיפא: "ותיר הוא שובהרא ליהודיא ולחנפא" – וגאון היהודים והכופרים רב הוא (כלומר בעיני מלך חמיר שויתר על רדיפות הנוצרים מתוך חשש שלא ינזקו היהודים) ולא: "ותכבה גאות היהודים והחנפים (הכופרים)".

(4) עמ' 77, ערך יבנה, 40: שיבושי דפוס: במק': דייונין (פעמים), צ"ל: דימנין⁽²⁾; במק': תדנורתא, צ"ל: תדמרתא; במק' אסוותא, צ"ל: אסותא; במק': בד, צ"ל: עבד; במק': אינש, צ"ל: אנש; במק': בכורדנא, צ"ל: בכורהנא; במק': דכנש נניא, צ"ל: דכנש מיא; במק': וניר, צ"ל: גיר. במק': חתינה, צ"ל: חתמה; במק': סוונאא, צ"ל: סוגאא.

עצבא אינו קישורים אלא תחבוש(ו)ת. "ולו עבדו עצבא זפלן וסימו לה על כרסה" תורגם: "לכו והכינו קישורים אחדים ושימו אותם על בטנו" וצ"ל או: .. ושימו לו על בטנו (כפי שכבר העיר המתרגם הגרמני Raabe) או וזה נראה לי יותר "עשו תחבושת (ולא תחבושות!) כך וכך (פעמים) ושימו אותה על בטנו". כי זפלן כאן משמש כתואר הפועל ולא כתואר לעצבא, שאם לא כן היה צריך – לפי השימוש הרגיל – לבוא לפני עצבא, ועצבא עצמו היה בא בריבוי, ואילו סימו לה מורה שעצבא כאן יחיד. המשפט: "ומן בתר תלתא יומים אתא כד חלים ומשבח לאלהא ואיתי סוגאא (כך!) דננא מן הלין דצד" תורגם: "ואחרי שלשה ימים קם מחליו בשבח והודיה... דגים אשר צד": וביתר דיוק צ"ל: "ג' ימים בא כשהוא בריא ומשבח לד... דגים מאלה אשר צד. וכן צ"ל תושבי הכפר והעיר יבנה וסביבותיה (ולא: סביבותיהם), כבמקור ודבחדריה⁽³⁾.

(5) עמ' 114, ערך עבר הירדן, 11: הושמטו המלים בערב שבת כתרגום לעברו בתא.

(6) עמ' 128, ערך צורא, 24: הקטע המובא שם בכלל קשה לתרגום משום שהוא מכיל משפט אנאקולוטי, והמתרגם בחר בדרך עקיפין בעקבות המו"ל הגרמני.

(2) מה למלה "ימניא", לצד "יבנה", בטכסט העברי?

(3) המתרגם לא שם לב לכך שהמלה ihrer בתרגום הגרמני שם מכוונת גם ליחידה וגם

בה בשעה שבעברית אפשר למסור את המקור בדיוק. בתרגום העברי "הצית... אבוקה אלהית עד שעשה..". חסרה המלה "כזאת" (איך דהנא) לפני "עד"; (וכנראה גם זו מטעויות הדפוס, הפוגמות בטכסט כולו). "ולא בלחוד לות תלמידוהי נסבון הלין אסכימא אלא ואחרנא בדירתא אחרניתא (ולא כנדפס בטעות אחרניתא!) דאבהתא אורתודוכסו טעיני צליבא אכחדא ורחמא דאלהא וביתיא עבד" תורגם: "ואלה לא רק שנטלו אצל תלמידיו את הבגדים (בגדי הנוזירים) אלא גם הונעו על ידו לעשות אף אחרים לנושאי הצלב וידידי אלהים ובני ביתו במנזרים האחרים של האבות האורתודוכסים". ול"נ: ולא לבד מתלמידיו נטלו אלה את המדים, אלא (וכאן החלפת הנושא!) עשה גם אחרים במנזרים אחרים של האבות האורתודוכסים לנושאי הצלב ואוהבי אלהים ובאי ביתם כאחד. "דבהלין וטלייתא חדא בתולתא מן טוהמא ידיעא צד" הובע בעברית ג"כ עפ"י התרגום הגרמני "בין האחרונות רכש גם בתולה מבית מכובד", וצ"ל: ובאלה גם נערה אחת בתולה... — "יתמתא מן אבא" צ"ל כמובן: יתומא מאב, ולא "יתומה מצד אביה" (väterlicherseits). — "אית הוה לה דין אמא יהודיתא" — אך אם יהודיה היתה לה, ולא: "אולם אמה, יהודיה, היתה עוד בחיים", ובזה טעה המתרגם הגרמני Raabe. בערבית:

משלושת הקטעים הערביים שבספר לקו שנים בטעויות דפוס. בקטע הראשון, עמ' 65, ערך טבריה, עניינים שונים, 145, הושמט במשפט "ויצא (בעצמו)⁴ אל קונסטנטינופול" הנושא: כוסרי. בקטע השני, שם 147, מלבד יתר שיבושי דפוס נסתרס משפט אחד. המלים "ואתם מודסטוס במוגמר וקטורת", הנמצאות בש' 10 שייכות לסוף ש' 8. ב"והודה על כ" מה שעשה" צריך לחחוק את התיבה "כ" שאינה במקור. — המשפט: "היהודים אשר מסביב לירושלים עם הר הגליל" פגום, אע"פ שמוסר הוא את המקור, ובוודאי צריך להיות בעברית: עם [יהודי] הר הגליל. "וכתבתי להם בו חוזה" מביע באופן מדויק וכתב בה אמת אלא שהקורא העברי לא יעמוד על כוונת הביטוי, ובמקום "בו" צ"ל עליו, או בנוגע אליו. *كنت كذابا خوانا غير مامون عند الناس كلهم مع ما يلزمي من الذنب العظيم والخطيئة عند سيدنا المسيح* תורגם: "אהיה שקרן בוגד ובלתי נאמן אצל (ומוטב: על) האנשים כלם וצריך לכך את פשעי הגדול וחטאתי לפני אדוננו המשיח". במקום המלים המודגשות אפשר לתרגם ביתר דיוק: "נוסף על (או: יחד עם) מה שידבק בי מן הפשע הגדול והחטא לפני...". *واستقبلوك بالهدايا (بالهدايا!) مكرًا منهم ولعنة... והתרגום: "וקבלו את פניך במתנות הרי זה רק כתחבולה מצדם וקללה (?)".* ואל נכון התקשה המתרגם במלת لعنة שבהוראתה הידיעה אינה מתאימה לעניין. אמנם היא משמשת דווקא להגדרת אפיים של היהודים וכפירתם (עיינן במלוננו של דווי ערך لعنة), אבל נדמה לי שכאן טעון הנוסח תיקון קל מאוד, שלגבי הכתב העברי אפילו לא ייחשב לתיקון. נראה לי שצריך לגרוס במקום لعنة—لعنة, בהוראה: דברים ריקים, שקר. (משל תاج العروس, כרך 10, ע' 328, وهو ما كان من الكلام غير معقود عليه; וב"אסאס البلاغة" כרך ב', ע' 346, מובאת גם הוראה לעג).

וודאי, ההערות שהערתי לעיל הן בחינת זוטות כלפי ערכו הרב של "ספר הישוב" והמרץ והכשרון שהשקיעו בו כל השותפים לו, איש איש במקצועו. אולם דווקא חשיבותו של המפעל היא התובעת, שליקויים כאלה לא יפגמוהו ולא יכערוהו, ויושם נא לב לכך בכרכים שיבואו.

ובטוחני שיותר משישמחו על הספר בעלי-המקצוע, היינו חוקרי היישוב ותולדות עמנו, המצויים אצל המקורות המוכנסים בספר הזה — ישמחו עליו כל העוסקים בשאר ענפיה של חכמת ישראל, או בספרות שמקום גידולה בא"י, וכן המשכיל העברי בכלל, השואפים למצוא את כל הידיעות הנוגעות ליישוב יהודי או למקום מן מקומות הארץ מקובצות לאכסניה אחת, מבוארות ומלוות מראי מקומות על-ידי מומחים לאותה סוגיה.

מחקרים טופוגראפיים

מאת ב. מייזלר

א. מגבע עד באר שבע.

במלכ"ב כ"ג, ח' מסופר על המלך יאשיהו לאמר: ויבא את-כל-הכהנים מערי יהודה ויטמא את הבמות אשר קטרו-שמה הכהנים מגבע עד-באר שבע...

ברור למדי, כי גבע ובאר-שבע מציינות במקור הזה את שתי הנקודות הקיצוניות בגבולה הצפוני והדרומי של ארץ-יהודה. ונראה כי ביטוא זה מחקה את הגדרת תחומי ארץ-ישראל כולה: מדרן ועד באר שבע, השגורה במקרא.

הדעה המקובלת היא, שהכתוב מתכוון לגבע (היום ג'בע) שממזרח לרמה (היום א-ראם) ומדרום-מערב למכמש, הידועה ממקורות המקרא כישוב חשוב במרכז נחלת בנימין, הלא היא גבע בנימין, שאסא (מל"א ט"ו כ"ב) בנאה מחדשו). לדעתי יש לדחות סברה זו מכמה טעמים.

באותו פרק עצמו (מלכ"ב כ"ג, ד', ט"ו) מסופר שבית-אל היתה בימיו של יאשיהו שייכת למלכות יהודה, ועובדה זו מתאשרת במקורות אחרים במקרא (מל"א י"ג, ב', וכו'). והרי בית-אל נמצאת צפונה הרבה יותר מגבע בנימין, בגבול אפרים ובנימין.

מן הראוי להזכיר גם זאת, כי בימי חורבן הבית הראשון היו רמה ומצפה (בוודאי תל-א-נצבה) ערים במלכות יהודה. כמו כן יש לציין, שכבר בימי חזקיהו — לפני שהחרחב גבול יהודה לצד צפון — השתרעה ארץ-יהודה לפחות עד סביבות עפרה ובית-אל, ואילו עית היא העי, מכמש ומגרון (היום תל-מרים?), וכל שכן גבע, היו ישובים במלכות יהודה (ישע' י', כ"ח ואילך).